

Giriş

Nermin Abadan Unat Türk dünyasında kendi döneminde ilim ve bilime adayan nadir kimselerdendir. Hayatı boyunca ilklere öncülük etmiştir. Nitekim Unat, ilk kadın siyasetçi, ilk kadın senatör ve ilk kadın gazeteciler arasındadır. Bununla birlikte Siyasal Bilgiler Fakültesinde de ilk kadın asistan, doçent, profesör ve ilk kürsü kurucusudur. Türkiye’de kurulan ilk gazetecilik okulu Basın Yayın Yüksek Okulu’nun kurucusudur. Bu nedenle Nermin Abadan Unat’tan bahsedilirken “Hocaların Hocası” lakabı ile bahsedilmektedir (Özdem, 2012: 72). Her türlü dogmatizme ilgi ve samimiyetsizliğin karşısında olduğu bilinen Nermin Abadan- Unat hangi siyasi ya da sosyal bir düşünce olursa aşırıya kaçılmasından hoşlanmadığı eserlerinde görülmektedir. Farklı görüşleri bir arada bulunduğu her ortamda madalyonun diğer tarafını görmek için çaba sarf ettiği de bilinmektedir. Uluslararası göç konusunda Türkiye’de en önemli isimlerinden olan Unat, kadın hakları konusunda da en güçlü isimler arasında bilinmektedir.

Çalışmanın bu bölümü Nermin Abadan Unat’ın eserlerinden derlenen, fikri dünyası ve çalışmalarıyla “Bitmeyen Göç” kavramının ve kitabının nasıl birleştiğini amaçlamaktadır. Bu bölüm okurlara 1963 yılından 2001 yılına kadar olan bütün çalışmalarını özeti olarak, yapılan göçlerin insanların hayatlarında ne denli değişiklikler yaptığını göstermek için büyük bir fırsat sunmaktadır.

1. Nermin Abadan Unat’ın Sosyo-Biyografisi

Nermin Abadan Unat İzmir’de doğan Osmanlı tüccarlarından Mustafa Süleymanoviç’in kızıdır. Annesi ise Viyana’ya yerleşen aristokrat kökenli Elfriede’dir. Annesinin ilk eşi 1.Dünya Savaşı esnasında vefat etmiştir. Mustafa Bey ile de Viyana’da tanışıp evlenmişlerdir. 1921 yılında Nermin Hanım dünyaya gelmiştir. Babaannesi isteği üzerine İstanbul’a yerleşmiştir. Pek çok farklı dile aynı anda maruz kalmıştır. Annesi ile Almanca konuşurken, mürebbiyesi ile de Fransızca konuşmuştur. Annesinin eğitime bakış açısı nedeni ile okula başlaması uzun sürmüştür. İkna olan annesi 9 yaşında evlerine en yakın Fransız yatılı okuluna göndermiştir. Bu süre içerisinde Nermin Hanım’ın babası işleri bozulduğu için uyku ilacı olarak intihar etmiştir. Baba tarafı Elfriede’yi kabul etmeyip Nermin Hanım’ın velayetini almak istemişlerdir. Ancak annesi Türk vatandaşlığına geçtiği için velayeti alamamışlardır. Bu süreçte annesi babasından kalan tüm mirası satıp Nermin Hanım’ın üvey ablasının yanında Budapeşte’ye gitmiştir. Elleri kalan tüm parayı kumara yatıran annesine ve Nermin’e de üvey ablası sahip çıkmıştır. Burada onu yatılı bir okula yazdırmış ve orta sona kadar orada başarılı bir eğitim hayatı

¹ Sevede Öztürk, Din Sosyolojisi Bilim Uzmanı, | guncaysevde@gmail.com | <https://orcid.org/0000-0001-8269-0233>

sürmüştür. Okuldaki hocaları tarafından “meslek sahibi olmalısın” tavsiyeleri onu çok etkilemiştir. 1935 yıllarında soranlara “Türk’üm deyip, Türkiye ile ilgili haberlere gazetelerden takip etmiştir (Kabaş, 2010: 11-43).

Unat 1936 yılında Büyükelçinin desteği ile okumak için Türkiye’ye amcasının yanına taşınmıştır. Bu süreçten sonra annesi ile bir daha görüşmemiştir. Halasını evinde alaturka yaşamı gören Unat, amcasının evinde ile daha çok alafranga bir yaşam tarzı belirlemiştir. Artık Türkiye’de yaşayacağı için Türkçe özel dersler almış ve İzmir Kız Lisesi’nde eğitimine devam etmiştir. Burada öğrencilere de Almanca öğretmiştir ve okulu tamamlayıp İstanbul Üniversitesine kaydını yaptırmıştır. Burada eğitim veren hocaların birçoğu Nazi Almanya’sından kaçan profesörler ve bilim ile uğraşan insanlardır (Çil,2023: 4).

İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesini kazanınca akrabaları ile arasında süregelen gerginliği son bulmuştur. Ancak bu süreçte ekonomik olarak zorluklarla uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu dönemde iş hayatına başlayan Unat Alman bir armatör firmasında çevirmen olarak pozisyon almıştır. Hukuk fakültesini bitirdikten sonra da Ankara’ya yerleşmiş ve orada Ulus gazetesinde köşe yazarı olarak çalışmaya başlamıştır (Unat, 2021: 376). Buradaki işi düşündüğünden de zor geçmiştir çünkü bu süreçte Nazilerle Sovyetler ‘in savaşı devam etmekteydi gazete yönetimi ise sabaha çıkacak gazetede yaşanan gelişmeleri gazete basımına yetiştirmesi gerektiğini söylemişlerdir. Hatta bazı geceler gazete binasında sabahlamak zorunda kalmıştır. Unat bazı geceler gazetenin manşetinin pek çok kez değiştiğini de dile getirmiştir. Artık hayatını düzene koymuş olan Unat hocası ve aynı zamanda milletvekili olan Yavuz Abadan ile dünya evine girmiştir. Eğitim hayatına devam eden Unat Fulbright bursu ile Amerika’ya doktora öğrencisi olarak gitmiştir (Kabaş,2010: 73). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesinde ilk kadın asistan olarak göreve başlayan Unat, Basın Yüksek Okulu kurucularındandır ve burada görev yapan ilk kadın müdürdür. 1958 yılında ise oğlu Mustafa Kemal dünyaya gelmiştir. Bu süreçte hayatını adanmış olduğu çalışmaları yayınlanmaya devam etmiştir. En önemli çalışmalarından olan Almanya’ya göç eden işçiler gelmiştir. Nitekim 1963 yılında 36 bin işçinin kontrolsüz olarak göç etmesi ülkemiz tarafından ciddiye alınmadığı için orada yaşanan olumsuzlukları ve ekonomik sorunları kaleme almıştır. Bu sorunları masa başında yapmayan, bunun için bir ekip kuran Unat, 5 hafta süre ile Almanya’nın 58 şehrinde, 96 firma bünyesinde, 494 işçi üzerinde uygulanan geniş çaplı bir anket sonucunda oluşturmuştur. Bu süreçte eşini kaybeden Abadan-Unat, 1972 yılında İlhan Unat ile evlenmiştir ve 1988 yılında Siyasal Bilgiler fakültesinden emekli olmuştur (Çil, 2023:8).

Unat, göçmen işçilerin sadece dışarıdan döviz getiren insanlar olarak görülmesinin, bir Dış Göç Bakanlığı’nın kurulmamasının yaşanan sorunları daha da arttırdığını öne sürer.

Unat 1966 yılında Mülkiye’de Siyasal Davranış Kürsüsünü kurmuştur. Burada işlenen konular arasında siyaset sosyolojisi, siyasi partiler, seçim sistemleri, kamuoyu ve medya dersleri vermeye başlamıştır. Çalışmaları arasına daha sonradan “dış göç”

ve “feminizm” konularını da eklemiştir. 1962 yılında Berlin’de “kadın araştırmaları” konusu ile karşılaşmıştır. Göç eden kadınların uyum sorunlarına değinmiştir (Çopuroğlu, 2017: 1279). Çalışmalarına artık kadın konusunu ekleyen Unat 1948 yılında Amerikan Kadınlar Kültür Derneğini kurmuştur. Devamında ise Ankara’da Üniversiteli Kadınlar Derneğini kurmuştur. Unat’ın eserlerinden ve çalışmalarından kendisinden sonra başlayan çalışmalarda pek çok fayda görmüştür. Gretty Mirdal’da göç üzerine yaptıkları çalışmalarda Nermin Abadan – Unat’ın kendilerine ışık olduğunu dile getirmiştir (Mirdal,2001:39).

Unat yaşadığı süre boyunca sürekli olarak eğitimle ilgilenmiştir. Çalışmalarında sürekli olarak ileri gitmeyi hedeflemiştir. Türkiye’yi 18 yıl boyunca Avrupa konseyinde temsil etmiştir (Çakır-Özemekçi, 2009: 31). Türkiye’de her türlü ilke imza atmasından mütevellit “WomenStudies” derslerini de vermiştir. Ancak 1980 yılı askeri darbe ile parlamento görevi bitmiştir. Yaklaşık dokuz yıl kadar sonra Boğaziçi Üniversitesinde ders vermeye başlamıştır. Gerek akademik gerek hayatının her alanında barış ve demokrasi yanlısı olarak yaşamıştır. Bu sebepten özellikler kadınların özgür yaşaması, erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini yapmış olduğu bütün çalışmalarında yansıtmıştır (Çil, 2023:8).

Nermin Abadan Unat hayatını eğitime adanmış bilim insanlarından nitekim kendisiyle ilgili sorulan sorulara kendisini tanıyan insanlarda aynı şekilde bunu tasdiklemişlerdir. Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunlar Vakfı’nın çıkarmış olduğu “Nermin Abadan-Unat 80 Yaşında” adlı eserde de kendilerine bölüm ayrılan yazarlarda bunu tasdiklemişlerdir. Bunlar arasında;

Adnan Binyazar: “Yerine göre öğretim üyesi yerine göre gerçek bir aydın yerine göre halktan biri olarak, bilimin yapay bir otorite ve halka uzak bir kurum sayılmasının önünü alıyordu. Örneğin edebiyatta, resimde, müzikte bu yolda bir gelişim saptayınca, olayların bilimin ışığında değerlendirilmesi gerektiğini vurgulayarak hiçbir gelişmeyi gözden kaçırmamaya çalışmıştır. Kadın konusunda seminerler düzenleyerek bu seminerlerle ilgili bildiriler yayınlayarak, konuyu Türkiye’de ve dünyanın birçok yerinde sürekli gündemde tutmuş, bu yolla da Türk aydınlanmasına katkı sağlamıştır. Almanya’da okumakta iken Türkiye’de sürdürmeye başlayan oğlu Mustafa Kemal Abadan’a Türkçe dersi vermeye başlamıştım. Nermin Hocam benden sürekli bilgi alıyor ve oğlundaki gelişmeleri adım adım takip ediyordu. Bu aşamada o bir bilimci gibi davranmıyor, oğlunun yetenekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışıyordu bende bu süreçte Nermin Hanımdan irade, inanç, direnç ve bilinç dersleri alıyordum. Bu çağda onu saygın bir insan yapan yönlerinden birisi de onun başlattığı için sonuna kadar götürmesidir. Dostluğunu ‘dostluk’ olarak kurmuşsa cilalı raylardan koşturur katarını. “ (Üşür-Köker, 2001: 9).

Prof. Dr. Ahmet Yücekök: “1967 yılının sonunda Prof. Dr. Nermin Abadan’ın Mülkiye’de yeni kurulan Siyasal Davranış kürsüsüne asistan oldum. Nermin hocanın günlük koşturma temposu ile küçük bir Anadolu kasabasının elektrik gereksinimini karşılayacak enerjiyi ürettiği iddia edilen günlerdi. Ben çıktığımız merdivenlerde

henüz birinci kattayken Nermin Hanımın dördüncü kattan gelen sesini duyduğumda “Oğlum Ahmet sen bu işi bir daha düşün” dediğimi anımsıyorum. Hatta bir gün oğlu Ahmet’e ders çalıştırırken denk geldim Ahmet’in ayakları yere değemiyordu küçüktü belli ki yapması gereken ödevlerini yapmamıştı. Oradan çıkarken içimden “Şükür Allah’ım” dedim “Asistanı değil oğlu olmakta varmış”. Şaka bir yana Nermin Hoca’nın fırtınası asistan olduktan üç yıl sonra beni siyaset bilimi doktoru yaptı. Hem de yeterlik sınavında “çok daha iyisini yapabilir” diyerek beni çatır çatır çıkarttığı halde. Bu üç yıl içerisinde bilimsel dergiler ve yıllıklarda 13 hacimli bilimsel makalem çıktı, ayrıca üç kitabım yayınlandı” (Üşür- Köker, 2001: 11).

Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay: “Nermin Hoca kendisini genç dinleyicilerine tanıtırken “emekli” olduğunu dabelirtmiş, ayrıca o sıfatın Nermin hanımı hiç de tanımlamadığını vurgulamıştım. Çünkü emekli kelimesi oturan, hareket etmeyen anlamlarını taşımaktadır. Tanıyanlar için “hareket etmeyen” bir Nermin Abadan Unat imgesi kadar ironik olamaz herhalde. Her şeyden önce çok ciddi bir insan, en ufak bir laubaliliğe tahammülsüz ve dobra dobra konuşan biri: bu özelliği bazılarının indinde onu katı göstermiş olabilir. Görmemiş olduğu bir kitaptan bir yazardan söz edildiği zaman muhakkak onu hemen not eder ve hemen temin etmeye girişir.” (Üşür- Köker, 2001: 15).

Gökhan Çetinsaya: “Nermin hoca her türlü dogmatizme ve ilgi samimiyetsizliğe karşıdır. Hangi siyasi ya da sosyal düşünce akımı olursa olsun (kendi inandıkları dâhil)aşırıya kaçınılmasını kabullenemez her zaman madalyonun öbür tarafını görmek ister.” (Üşür- Köker, 2001: 37).

Nermin Abadan Unat’ın Düşünsel Ürünler

1950-Yeşil Göller Diyarı: İsveç’te Bir Tetkik Seyahati

1954- Amme İdaresinin Prensipleri/Marshall Edward Dimock; Türkçeye çeviren Nermin Abadan.

1955- Yetişen Türk İdarecileri: Genç ve Müstakbel İdarecilerine Meslekî ve Sosyal Tavırları Hakkında/haz. A.T.J. Matthews, Türkçeye çeviren Nermin Abadan.

1956- Halk Efkârı: Mefhumi ve Tesir Sahaları

1959- Bürokrasi

1959- Devlet Felsefesi/Çevirenler Nermin Abadan, Mete Tuncay, Bülent Daver.

1961-Woodrow Wilson: Seçme Parçalar/Çev. Nermin Abadan.

1963- Sosyolojiye Giriş/Yazan HansFreyer; çeviren Nermin Abadan.

1964- Batı Almanya’daki Türk İşçileri ve sorunları/Nermin Abadan-Unat

1966- Anayasa Hukuku ve Siyasi Bilimler Açısından 1965 Seçimlerinin Tahlili/Nermin Abadan.

1972-Batı Avrupa ve Türkiye’de Basın Yayın Öğretimi/Nermin Abadan-Unat. 1972

1975- Göç ve Gelişme

1975: A Socio-Economic Reappraisal/by Nermin Abadan-Unat and Contributors.

1976- TurkishWorkers in Europe

1978- İnsan Hakları Armağanı

1979- Türk Toplumunda Kadın/Derleyen Nermin Abadan-Unat; Deniz Kandiyoti ve Mübeccel B. Kıray'ın işbirliği ile

1981- Women in Turkish Society/Edited by Nermin Abadan-Unat; in collaboration with Deniz Kandiyoti and Mübeccel B. Kıray.

1982-Türkiye’de İnsan Hakları Semineri (9-11 Aralık 1968) tebliğler- tartışmalar

1986- Türk dış göçü, 1960-1984: Yorumlu bibliyografya/Nermin Abadan-Unat, Neşe Kemiksiz.

1996- Kum Saatini İzlerken

2002- Bitmeyen Göç: Konukışçılıktan Ulus-Ötesi Yurttaşlığa

2021- Yüz Yıllık Umut,

2. Unat'ta Bitmeyen Göç

Unat'ın “Bitmeyen Göç” kavramının kitabını ele alarak anlatım sağlayacağız. Nitekim 1963 yılından 2001 yılına kadar yapılan bütün çalışmaların özeti olarak nitelendireceği kitabı, ömür boyu yapmış olduğu bilimsel çalışmaların harmanıdır. Bir alan araştırması olan bu kitap 1963 yılı Kasım ayında Batı Almanya'nın 29 kent ve yerleşim biriminde 56 firma nezdinde 494 Türk işalanla dört haftasüre ve altı kişilik bir ekiple gerçekleşmiştir. Bu alan araştırmasının Türkiye ayağında ise Yozgat'ın Boğazlıyan ilçesi ve 43 köyünde bir Türk- Hollanda projesi olarak gerçekleştirilmiş.

Kitabın İçeriği

Kitap giriş bölümü hariç altı bölümden oluşmaktadır. Alan çalışması olduğu için kitap içerisinde sayısal veriler, görüşme yapılan kişilerden alıntılar mevcuttur. Tablo ve grafiklerle zenginleştirdiği kitap içerisinde pek çok bilgiye yer vermiştir.

Göç kavramı insanlık tarihi kadar eskidir. Her toplum kendi biçimlenmesi ile göç ile tanışmıştır. Türk toplumu bu kavram ile geniş ölçüde ikinci dünya savaşı sonrası tanışmıştır (Yaralıoğlu, 2021:74). 1960 yılı askeri müdahalesi sonrası ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar, işsizlik, döviz darlığı gibi etkenleri ortadan kaldırmak için düşünülen bir “demografik çözüm” olarak ortaya çıkmıştır. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında Türkiye'nin iş gücü anlamında fazlalık çektiğini bunun bir an önce çözülmesi gerektiği yönünde bir paragraf yayınlanmıştır. Burada Türk insanının yurtdışı için ne düşündüğü çok dikkate alınmamıştır (Abadan-Unat, 2002: 44). Ancak 1950 yılında yedi Ortadoğu ülkesini içine alan çalışmada geleneksel olarak nitelendirilen deneklerin verdiği cevaplar arasında olan Türklerin %49'u “Yurttan ayrı yaşamaktansa ölmeyi tercih ederiz” yanıtını vermişlerdir. Ancak 2001 yılındaki rakamlara bakıldığında 4.5 milyon Türk vatandaşının dünyanın beş kıtasına yayılmış olduğunu görmekteyiz Şu anda ise Dış işleri bakanlığı yaklaşık olarak 6.5 milyon vatandaşımızın yurtdışında yaşadığını bildirmiştir (Yılmaz, 2024). Unat'a göre vatandaşlarımız önce yurtdışına, kazandırılan sermayeye özendirilmiştir sonra kendi istekleri, aile baskıları, hemşerilerinin yüreklendirilmesi ile ana yurdun dışında yeni yaşam biçimleri, yeni topluluklar oluşturulmuştur (Börü- Daşdemir, 2024).

Göç Sürecinin Gelişimi

1980’li yıllarda Türkiye’de yaşanan askeri müdahale ve 1990 yılında Berlin duvarının yıkılması büyük çapta göç hareketlere yol açmıştır (Major,2010: 257). Unat bu göç hareketinin Türkiye’de de servet biriktirme yani kapitalizmin sürecinin öğelerinden biri olmuştur. Nitekim Türkiye önce Almanya sonra diğer Avrupa devletleri ile imzalamış olduğu ikili anlaşmalarda dönüşüm ilkesini kabul ettirmeye çalışmıştır. Yani giden işçiler bir yıl boyunca stajyer konumunda olacaktır ve edindiği yeni bilgiler ile ülkelerine döneceklerdir. Burada amaç ulusal olarak kalkınmaya hizmet etmiş olmaktır. Ancak bu durumun böyle ilerlemeyeceği, Türkiye’nin teknolojik olarak bilgi aktarımını yapamayacağı ilk yıllarda belli olmuştur (Başbakanlık, 1963: 47)

Göçün Tarihsel Çerçevesi

Göç kavramı 19. Yüzyılda bilimsel tartışmalarda yer almıştır. Asli neden maddi açıdan insanların durumlarını düzeltmek istemelerdir bu dönemde İngiltere göç konusunda sınır getirecek bir tavır göstermese de Almanya Yahudi olmayan kimseleri sınırlarına sokmak istememiştir (Özcan, 2016: 187). Özellikle Doğu Avrupa’dan göç etmek isteyenlere izin vermemiştir.

20. yüzyıl sonuna doğru pek çok olay olmuştur. Sovyet Sistemi ile birlikte komünizm çökmüştür ve soğuk savaş sona ermiştir. Nitekim bununla birlikte komünizm yeniden yapılandırılmış ve artık beyin göçü ön plana çıkmaya başlamıştır. Göçmen kabul eden ülkeler artık daha seçici olmaya karar vermişlerdir. Türkiye ise beyin gözü hareketine çok daha sonra dâhil olmuştur. Özellikle 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren Avrupa’ya yönelen Türk dış göç hareketi belli başlı beş aşamadan geçmiştir (Abadan-Unat, 2002:40).

1- 1950’li yıllar: Bireysel girişimler ve özel araçlar

2- 1960’lı yıllar: Devlet eli ile düzenlenen “Artan İşgücü İhracı”

3- 1970’li yıllar: Ekonomik kriz, yabancı işçi alımının durdurulması, turist göçmenlere yasal bir statü kazandırılması, çocuk paraları, aile birleşmeleri

4-1980’li yıllar: Çocukların eğitim sorunları, getto yaşamı, dernekleşme hareketleri, sığınma isteklerinin artması, vize zorunluluğu, dönüşü özendiren yasalar

5- 1990’lı yıllar: Yabancılar yasası, yabancıların kimlik kazanması, artan yabancı düşmanlığı, etnik işletmelerin yaygınlaşması, etnik ve dinsel derneklerin yaygınlık kazanması, siyasal hak istemi

İlk Dönem İşçi Göçü

1950 yılında Türkiye’den Almanya’ya gelen işçilerin ortak bir özellik taşıyorlardı. Türkiye’den gelen işçiler ilk olarak mesleki anlamda bilgilerini arttırmak için çağrılmıştı ancak diğer Akdeniz ülkelerinde en başında ikili anlaşmalar yolu ile düzenlenmişti. Türkiye’nin durumunda özel şahıslar belirleyici olmuştur. 1 Nisan 1957 yılında Kiel’e giden on iki kişilik stajyer kafilesi önce çeşitli kurumlara yerleştirilmiş daha sonra altı haftalık bir kursa tabi tutulmuştur. Bu altı haftalık kurs yabancı dilin

gelişimi için gerçekleşmiştir. Buna dâhil olarak yeme- içme Alman Dış İşleri Bakanlığı tarafından karşılanmıştır. Türk- Alman Ekonomik İlişkiler Araştırma Enstitüsü 1959 yılında kurulmuştur. Bu enstitü özellikle kaynakçı, elektrikçi gibi vasıflı eleman istemiştir (Temizgüney,2017:601).

Yıl 1961 olduğunda artık Türk vatandaşları da seyahat etme özgürlüğünü anayasal bir hak olarak yararlanmaya başlamıştır. Bu süreç Türkiye'nin ekonomisi olarak sıkıntılı olduğu bir sürece denk gelmiştir ve vatandaş maddi durumunun düzelmesi için zorunlu olarak göçe yönelmiştir. 1960 yılında 2700 olan işçi sayısı 1960 yılı ile birlikte 6700'e yükselmiştir. Bu dönem içerisinde sağlık kontrolleri sıklaşmış göç etmek zorlaşmaya başlamıştır. Türkiye'de yapılan sağlık kontrolleri ardından Alman İrtibat Bürosu doktorları tarafından da bu işçiler muayeneden geçmiştir. Alman doktorları bizzat kendileri muayene ettikten sonra bir sakınca görmezler ise işçiler çalışacakları yerlere gönderilmiştir. Tophane'de görevli olan Alman Dr. Schenkel, muayeneden geçen işçilerin yüzde 12sinin ciğerlerinde rahatsızlık gördüğü için göç etmelerine onay vermediklerini dile getirmiştir. İşçi adayları aynı zamanda kan ve idrar tahlilleri veriyorlardı. Vücutlarında sakatlık, ameliyat izleri ve hatta dişlerinde ki çürüklere kadar kontrol edilmişlerdi. Burada sağlık kontrollerinden geçen işçiler için en ağır olanı ise işçilerden tamamen soyunmalarını istemeleri olmuştu (Acar, 2023;44).

Konuk İşçi ve Dernekleşme Süreci

Bu dönemdeki artış “konuk işçi” kavramının oluşuma etki etmiştir. Konuk işçi bir yıl boyunca yurtdışında çalıştıktan sonra tekrar ülkesine dönecekti. Ancak bunu için bir zemin oluşturulmamıştır (Ünver,2003:188). Göç eden konuk işçiler gittikleri ülkelere tek başına gidiyorlardı yanlarına aileleri olmuyordu. Burada “heim” adı verilen yatakhanelerde kalmışlardır. Çalışmaya giden işçilerin tek bir amacı vardı. Kendi ülkelerine döndüklerinde işlerini kurabilecekleri maddi güçte olmayı istemişlerdir. Konuk işçi için zemin oluşturulmama nedeni göç edilen ülkedeki işverenler çalışanlarını kaybetmek istememişlerdi. Artık konuk işçi profilinde olan vatandaşlarımız arasındaki dayanışmayı pekiştirmek için dernek kurmaları noktasında destek verilmiştir. Türk işçiler için Türkçe programlar düzenlenmeye başlanmıştır. 1966-1967 yılları 70.000 işçini işlerinden çıkarıldığı bir ekonomik kriz çıkmıştır. Bir yıl içerisinde bütün işten çıkarılan işçilere tekrar işleri teslim edilmiştir. Bu süre Türk işçiler arasında sendikalaşmaya sebebiyet vermiştir. Çünkü sendika üyeleri işten çıkarılan işçiler için sigorta ödemesi yapmıştır (Koç, 1988: 12).

Göç sürecinin başlangıcına bakıldığında çoğunlukla 20-30 yaş grubunda olan gençlerin göçmen kesimi oluşturduğunu görmekteyiz. Bu gençler genellikle Türkiye'nin endüstriyel açıdan gelişmiş olan bölgelerinden olup Türkiye'de ki nüfusa oranla bakıldığında daha vasıflı ve eğitilmiş sayılan kesimdendi. Bu dönemdeki araştırmalar bakıldığında kırsal kesimden göç edenlerin oranı %17.2 civarındaydı. Araştırmalara bakıldığında Abadan-Unat Marmara, İç Anadolu ve Ege gibi bölgelerden gelen göçlerin daha çok olduğunu belirtmiştir. Göç sürecinin

başlangıcında göç edenlerin eğitim durumu çoğunlukla orta düzeyde olduğu ve nitelikli işçi olduğunu eserinde yazmıştır. Buna göre Türkiye 1973 yılına kadar nitelikli olan işçilerin %17'sini yurtdışına göndermiştir Aydın, 2014: 5). Hatta bu nitelikli işçilerin arasında ilköğretim, hemşireler olduğunu ancak yurtdışına gidebilmek için mesleklerini gizledikleri ortaya çıkmıştır. Yurtdışında ise endüstri işçi konumunda çalışmışlardır. Burada mesleklerini yapmadıkları gibi göç eden 1. nesil Türk kadınları göçün ilk yılları nitelikli işçi gibi görünseler de Türk makamlarının orta, lise veya dengi okullardan mezun olduğu halde vasıfsız işçi kategorisinde işçi arayan yerlere gönderilmiştir. Kayıtlara bakıldığında da vasıfsız işçi olarak yazılmışlardır. Yani başhemşire ve öğretmenler Almanya'ya vasıfsız işçi olarak gitmişlerdir (Kılıçarslan, 2012: 25).

İş Gücü ve Aile Birleşimi

Yıl 1970'e geldiğinde artık iş gücünün kalıcı olduğu netleşmişti. Karşılıklı ikili anlaşmalar yenilendi ve artan işçi göçüne karşılık olarak Almanya 1975 yılında sadece 640 işçinin çalışmasına müsaade etmiştir. Her ne kadar gelen işçilerin çalışması önlenmeye çalışılsa da bu süreç illegal olarak işçi göçünün artışına sebebiyet vermiştir. Daha önce sadece çalışan işçi gelmiştir ancak artık işçiler aileleri ile birlikte nüfus 711.302'den 1.765.788' yükselmiştir. İşçi göçünün engellenmek istenmesi göç edecek olan kesimin illegal olarak başka yollara başvurmaya sebebiyet vermiştir. Nitekim o yıllarda izin alamayan pek çok işçi ülkelere turist olarak girip, iş imkânı veren yerlerde çalışma fırsatı bulmuştur. Yozgat'ta yapılan çalışmaya bakıldığında bu durum belge olarak sunulmuştur. İlerleyen yıllarda resmi olarak çalışma izni alan göçmenlerin yaklaşık olarak %42,4'ünün ülke dışına turist pasaportu ile çıktığı görülmüştür. Önünü alamayan ülkeler orta yolu bulmaya çalışmıştır. Af çıkararak ülkedeki fazla göçmen sayısını aşağı çekmeye çalışmıştır. Turist pasaportu ile giriş yapan göçmenlere af çıkarılacağını ve ülkelere geri dönerlerse posta ile tekrar daimi oturma izni verileceği duyuru haline getirilmiştir (Dertli, 2018: 175).

Edebiyat ve Kültürel Yansımalar

Süreç artık her kesimin gündemine dahil olmuştur. O süreçte yayınlanan edebi eserlerde de bunu rahatça görebilmekteyiz. Bu alanda en dikkat çeken eser Adalet Ağaoğlu'nun "Fikrimin İnce Güülü" adlı romanıdır.

"Boş her dakikasını, bu Mercedes'i alabilmek için harcadığı günler. Durmadan iş saatlerini çoğaltıyor. Etti iki bin dokuz yüz mark. Haftada yirmi saat daha yap. Etti üç bin dört yüz mark... Akli hep son çıkan Mercedes'lerde. (...) Göz dolduran, Ballıhisarlı'yı artık 'İncegül Bayram' diyerek kendisiyle alay ettirmeyecek bir 0 için daha ne kadar fazla saat fazla gün yapmak gerek?... Bir fikrin ince güülü olmaktan çıkmış, güzelliğini ve anlamını yitirmiş, neredeyse bir buçuk ton ağırlığında çelik, demir, kromaj, lastik, yay, tel cıvata karması ağır bir yük." (Ağaoğlu, 2015: 20).

Adalet Ağaoğlu 1976 yılında yazdığı "Fikrimin İnce Güülü" adlı romanda; statüsünü ve sınıfını kaybetmiş olan Ballı Hisarlı Bayramın "Bayram Bey" olmak için memlektine dönüş hikâyesini ve Mercedes alma çabasını anlatmıştır. Yıllarca almak

için uğraştığı ve binlerce kilometre yol geldiği bal rengi mercedesi ile köyün girişince kaza yapmış ve aracı hurdaya çıkmıştır. Özellikle kırsal alanlarda toprağı olmayan, mülkü olmayan kişiler için araba, traktör gibi motorlu araçlar çok önem arzemeteydi. Ağaoğlunun bu eseri de dönemin büyük göçlerinin hikâyesidir. Bununla birlikte Türkler *Almanya'da* romanı da tıpkı Bayram Bey gibi araba ile statüsünü yükseltmek isteyen Garip Recep'ten bahsetmektedir. Araba eserlerde bu sebepten bir anlam ifade etmektedir (Yıldız, 2012: 162).

“Şöyle bir arabaynan köy yerine varmak ne demek... Emme köy meydanına bunlan bir sefer gittin mi düşünüyom da kalbim yerinden oynuyo...” (2012;87). “Köy yerinde cebindeki paraları gösterip gezemezsin emme, arabaylan bir dolaştın mı herkes anlar paran olduğunu, Almanya'da parayla oynuyo derler. Bu söz az mı kardaşım”. (2012:162)

Toplumsal ve Ekonomik Sorunlar

Nermin Abadan-Unat, Türk işçi göçünün dünyada bir benzeri daha olmadığını bu yüzden romanlara, filmlere konu olduğunu dile getirmiştir. Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın “Almanya'da Çöçülerimiz” şiirinde geçen “Süpürgeler kocaman, çöpler kocaman” satırları, ilk olarak işçilerin evlerinde yerlerini almıştır. Bu göçün bu kadar etkili olmasının nedeni aslında çıkış sebebinden kaynaklanmıştır. Nitekim bu göç iki ayrı devletin politikalarının bir ihtiyacı olarak ortaya çıkmıştır. Karşılıklı anlaşmalarla yaklaşık olarak yarım asır boyunca devam etmiştir ve hala devam etmektedir. O dönemde yaşayan göç eden ve memleketinde kalan herkesin hayatlarını derinden etkilemiştir (Manap,2022: 240).

O dönemde az gelişmiş bir ülke olarak başka bir örnek daha kitapta yer almıştır “Şahap evinde karısı, beş çocuğı, oğlunun karısı ve iki torunu ile hep birlikte oturuyordu. Misafir odası modern möblelerle döşenmişti, ama hiçbiri kullanılmamıştı. Odada iki tane elektrikli battaniye, iki tane abajurlu lamba, bir tane çırpıcı, bir tane elektrikli bıçak bileyicisi, 5-6 tane saat, bir elektrik süpürgesi, tavanda bir sürü plastik Noel süsü, romatizmalıların kullandığı elektrikli güneşlenme makinesi, bir çamaşır makinesi, Türk malı kurutucusu, bir buzdolabı vardı. Ve aile köye elektriğin gelmesini bekliyordu!”

1980'li yıllar aslında eğitim sorunlarının da otaya çıktığı yıllar olmuştur. Bu dönemde Türk göçmen nüfusunun %40'i henüz reşit olmamıştır. Türk işçilerinin zaten ülkede konuk olmaları, dil bilmemeleri, yaşam tarzlarının farklı olması ve diğer durumlar entegrasyon sürecini olabildiğinde uzatmış ve göçmenlerin kendi içlerine dönmesine neden olmuştur. Burada önemli olan bir diğer mesele ise göçmenlerin çocukları için eğitim sorun olmuştur. Göçmen işçiler ise eğitim olanaklarından yararlanma arzuları hem olmuştur. Sisteme bakıldığında Federal Almanya eğitimde fırsat eşitliğini savunuyor olsa da o süreçte eğitim eyalet hükümetlerinin takdirine bırakılmıştır. Süreç o kadar sıkıntılı işlemeye devam ediyordu ki dil bilmedikleri için Türk çocuklarını bir ya da birden fazla süre zekâ engelli çocukların gönderilmiş olduğu Sonderschule'lere gönderilmiştir. Farklı modellerde eğitim yapan göç alan ülkelerde Bavyera modeli eğitimde ilerleyen süreçlerde ana dilde yani Türkçe eğitim

veren sınıflar ayrı olarak devam etmişti. Ancak buradan mezun olan öğrenciler Almanca eğitim almadıkları için diğer öğrenim modellerinden yararlanmayı önlemiş oluyorlardı (Tan, 2021: 92).

1984 yılında yeşiller partisi göç eden yabancılar için beş yıl boyunca ülkede ikamet eden göçmenler için yerleşme hakkı tanıyan bir yasa önerisi ile meydana çıkmıştır. Ancak bununla birlikte bir şart daha sunmuşlardır. Buna göre göçmenler ya ana yurtlarına dönecekler ya da ülke içerisinde tamamen kaynaşma içine girmiş olacaklardı. Ana yurduna dönmek isteyen göçmenler için belli bir yardım yapılmıştır. Bu yasa ile birlikte 250.000 göçmen ana yurduna dönmüştür. Yapılan yardım parası ile ülkesine dönen tük işçileri ellerindeki para ile arazi, ev gibi yerlere yatırım yapmışlardır. Yaklaşık otuz yıl geçmiş olmasının rağmen 1990'lı yıllarda göçmen işçilerin haklarını hukuksal anlamda emniyet altına alma süreçleri devam etmektedir. 1991 yılında yürürlüğe giren yasa da ise, 16-23 yaş arasında 8 yıl boyunca Almanya'da oturan bununla birlikte altı yıl süre ile okula devam etmiş olan gençlerin Türk vatandaşlığından vazgeçme koşulu ile Alman vatandaşı olmasını sunmuştur.

1980'li yıllarda göçmen Türklere karşı olumsuz tutumlar gün geçtikçe artmıştır. Nitekim Türkleri konu alan şakalardan bunları anlayabilmekteyiz. Pek çok sokakta özellikle Türklerin yaşadığı sokaklarda duvarlara “Türkler dışarı” , “Türlere ölüm” şeklinde yazılar yazılmış ve sloganlar atılmıştır. Bu durum 29 Mayıs 1993 yılında yaşanan Türk ailesinin evinin yıkılması ile devam etmiştir. Bu durumda başlangıçtan bu dönemde içine kapanık olup dayanışma durumunu gerçekleştirmeyen Türklere birlik beraberliğin daha doğrusu ulusal bağın güçlenmesine sebebiyet vermiştir (Danış, 2021: 29).

Bu birlik ve beraberliğin dernek getirisi olmuştu ancak Türklerin yapısal olarak sınırlı olmaları bu dernekleşmenin geç gerçekleşmesine neden olmuştur. Bir diğer neden ise eğitim seviyesi yüksek olan bireyin söz sahibi olması da ortak bir fikir etrafında toplanmayı zorlaştırmıştır. Göç eden Türklerin sosyal yaşantılarına bakıldığında da aslında çok aktif olmadıkları görülmüştür. Serbest zamanlarını genellikle odalarında geçirmişlerdir. Nermin Abadan- Unat Türklerin bulundukları yeri yurtları olarak kabul ettikleri için tanıdıklarının evlerine dahi gitmediklerini dile getirmiştir. Ülkelerinden haber almak isteyen göçmen işçiler radyo kanalı ile bunu halletmek isteselerde 1500 yabancı olmaması bir bölgede kendi dillerinden yayın yapılmama durumu oluşmuştur. Doğu Berlin'de yayın yapan Bizim Radyo, göçmen işçiler için bir haber kaynağı olmuştur. Dönemin şartlarında gazete alabilmek için belli bir tasarruf yapmaları gerekmiştir. Ancak buna rağmen yine de o dönemde yayın yapan Hürriyet, Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri okunmak için Türkler tarafından alınmışlardır (Doğan, 1994: 51).

Artık tamamen yerleşen Türk işçiler için sorunlar devam etmekteydi bunlardan ilki çalışan işçilerin bekar olması isteniyordu bu yüzden pek çok çalışan evli olduğunu gizleyerek göç etmiştir. Ancak çocuk yardım parası söz konusu olduğunda bu durumu düzeltmişlerdir. Göç eden farklı milletlerin özellikler İtalyan ve yunanlıların aileleri ile göç etmeleri herhangi bir problem teşkil etmezken Türklerin aile birleşimi

yasaklanmıştı. Sosyal açıdan zaten birlik noktasında başlarda sıkıntı çeken göçmen işçiler için bir diğer sorun ise caminin olmamasıydı. Bu durum kasabadan, köyden gelen işçiler için çok büyük bir eksiklikti.

Din ve Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği

Dini vecibelerin hepsini yerine getirmeseler de mescidin yokluğu ezanın yokluğu sıkıntı oluşturmıştır. Yapılan anketlerde dinin taabbudi boyutundan olan orucu çok daha sınırlı bir şekilde eda ettikleri görülmektedir. Çalışma saatleri iyi uyum sağlamadığı için pek çok göçmen bu ibadeti yaparken zorluk yaşamıştır. Ancak bazı Alman firmaları özellikle Ramazan aylarında vardiyaları oruca göre ayarlamış, çalışanları için inisiyatif kullanmıştır. Göçmenler arasında en çok dikkat edilen dinsel tutum ise “domuz eti yememe” olmuştur. Dönemin gazetesi olan Milliyette bu konuyu dile getirmiştir. 1960’lı yıllarda mescit talep eden Türk işçileri için ilk cami dernekleri kurulmaya başlanmıştır. Ancak bu sürecin oturması 1970’li yılları bulmuştur o zaman kadar arka avlu camileri denilen yerlerde ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Kurulan birkaç dernekten bahsetmek gerekirse eğer bunların başında **İslam Kültür Merkezleri Birliği** gelmiştir (Aslan, 2019: 11). Bu ideolojinin temeli Nakşibendilik tarikatı olmuştur. Süleyman Hilmi Tunahan’a bağlılıkla birlikte Hanefi Mezhebinin görüşlerini benimsemiş ve ona göre hüküm vermeye çalışmışlardır. 1950’li yılların başında ise yaklaşık olarak 250 şubeye sahip oldukları bilinmekteydi.

Bir diğer dernek ise **Nurculuk Cemaati**di. 1967 yılında Almanya’da faaliyet göstermiştir (Aslan, 2019: 14). Kurucusu Said Nursi’dir. Genellikle daha çok aydın kesimle ilgilenmişlerdir. Kendi içlerinde İslam’ı yaymak anlamında bir misyonerlik faaliyetleri göstermişlerdir. O dönemde Almanya’da otuza yakın şubeleri mevcuttu ve yaklaşık olarak 6000 üyesinin olduğu bilinmektedir. Bu oluşuma kadınların daha rağbet gösterdiği görülmüştür bunu nedeni ise cemaatin kendi içerisinde kadınlara söz hakkı vermesinden kaynaklanmıştır.

Kamusal dinsel kuruluşlar arasında **Diyanet İşleri Türk- İslam Birliği**’ni sayabilmekteyiz. Bu kuruluş Diyanet İşleri Başkanlığının çatısının altında oluşum gösteren bir kurumdur 1984 yılından beri faaliyet göstermektedir. Almanya’daki Türklerin resmi temsilcisi olarak kendisini göstermektedir. İlk hedefleri cami kurmak olan DİTİB, buraya din görevlisi atamıştır. Burada bahsetmiş olduğumuz beş yıllık kalkınma planının her yılında gerçekleşen şeylere baktığımız da bu planın getirdiği belli başlı sorunlar olduğunu görebilmekteyiz.

- Uluslararası işgücü dağılımında eşitsizlik
- Kentsel nüfusta demografik değişimler
- Yanlış yatırımlar
- Tüketim çılgınlığı
- Siyasal hak tanınmaması
- Kişisel beklentilerde farklılıkları

Kadın Göçü ve Değişen Roller

Nevzat Üstün eserinde “bir eksik eteğin tak başına gâvur ellerine gitmesi olacak iş miydi bu” diyerek bahsettiği 1966-1967 yılları Almanya’sı artık göç eden kadın iş gücü talep etmiştir. Yaşanan ekonomik bunalıma rağmen kadınların iş gücü talebinde herhangi bir azalma söz konusu olmamıştır. Kadınlara olan işgücü talebi sebebiyle artık geleneksel olarak yetişen Türk kızları yurtdışında endüstriyel iş yerlerinde görev almışlardır. Terzilik, gıda paketleme, elektronik gibi belirli alanlarda masa başı işlerde yoğunlaşmışlardır. Bu işler fiziksel anlamda çalışanı çok yormamakla birlikte kadınların bu işlerde daha başarılı ve el yatkınlığı olduğunu görülmüştür (Şimşek, 2010:42).

Burada aslında eşlerinin çalışmasını isteyen erkeklerin şartlar yüzünden buda ısrarcı olduğunu bilmekteyiz. Çünkü o süreçte karı kocadan birinin yasalara uygun bir şekilde istihdam edebilmesi demek diğerine de çalışma izni verilmesi demektir. Göçmen aileler çocukları için de ayrıyetten daha fazla çaba göstermişlerdir. Daha eşitlikçi, daha gelişime açık, çocuklarının bağımsız ve başarılı olmaları için her türlü yolu denemişlerdir. Sonuç olarak aile yapısına kadar etki eden bu göçle birlikte boşanmaların ve istikrarsızlığın da arttığını görebilmekteyiz bu durumda anne babanın çocuk üzerindeki otoritesini azaldığı görülmüştür.

Bitmeyen Göç, Din ve Sosyoloji

Din sosyolojisi, din- toplum arasında meydana gelen olayları sosyolojik bir bakış açısıyla inceleyen sistematik toplum bilimidir. Din sosyolojisi kendine özgü bir bakış açısıyla olayları ele alırken aynı zamanda, dinin doğası neyi gerektiriyorsa dâhil olduğu farklı disiplinler arasında olan çalışmalarını sentezleyerek ortaya çıkarmaktadır. Tarihsel süreçte din sosyolojisi araştırmalarında ilkel toplumlarda dinin yapısı incelenirken ilerleyen zamanlarda bu çerçeve genişlemiş ve bilinen beşerî ve ilahi dinlerin her biri araştırmalara dâhil edilmiştir (Günay,1999,). Din sosyolojisi araştırma konuları içerisinde göç çalışmaları önemli bir yere sahiptir (Sarıkaya, Sevimli, 2022). Çünkü göç ile birlikte farklı kültürler etkileşim haline geçmiştir. Buradan bakıldığında kırsal kesimin, şehir kültürü ile iç içe geçmesi sosyal hayatta ve dahi dini hayatta pek çok değişime sebebiyet vermiştir. Göç olgusu çevresinden, kültüründen, toplumundan içinde bulunduğu kabilesinden tam anlamda olmasa dahi kısmen koparak hiç bilmediği bir ülkeye, yaşama, inanç ve çevreye uyum sağlama şeklinde gerçekleşir. Genel olarak bakıldığında göç eden kimseler çoğunlukla göç ettikleri ülkelere yabancılardır yani farklı kültüre sahip, farklı inanç sistemlerinden gelmişlerdir (Güngör,2022:100). Türkler genelinde dinsel ihtiyaçlarını gidermeye ilk dönemde başlayıp 80’li yılların sonlarına doğru artık kurumsallaşma başlatmışlardır. Sadece Almanya nezdinde değil Amerika’ya göç esnasında da Türkler dinsel anlamda ihtiyaçlarını karşılayacak fiilere girişmişlerdir (Güngör,2011:86).

Sonuç

Bu bölümde Nermin Abadan Unat’ın Bitmeyen Göç kavramını kitabı çerçevesinde ele almış bulunmaktayız. Hayatı boyunca kendisini ilim ve bilime adan Abadan- Unat

bu kavram çerçevesinde yaptığı çalışmasını, şimdiye kadar olan çalışmalarının harmanı olarak nitelendirmiştir. Kendisinin ilklere sürekli olarak imza atması da ömrünü bu yolda devam ettirdiğini bize göstermektedir. Bitmeyen Göç 1968 yılında başlayan günümüzde de devam eden yurtdışına göçün tarihse sürecini bizlere aktarmaktadır. Bu zamana kadar göç etme noktasında diğer ülkelere nazaran geç kalan Türkiye, göç yaşandığında pek çok sorunla karşılaşmıştır. Aslına bakıldığında göçün başlama nedeni de iki ülke arasındaki protokolden kaynaklanmıştır. Amaç ise ülke olarak geri kalındığı düşünülen çalışma hayatına adapte olabilmek için buradan vasıflı (ancak orada vasıfsız) işçileri gönderip, eksik bilgileri tamamlayıp ülkelerine dönmelerini sağlamaktır. Ancak bu durum düşünüldüğü gibi olmadı ve kontrolden çokca uzaklaştı. Göçmenlerin oradaki yaşam şartları gün geçtikçe daha zorlaştı ve bununla birlikte ailelerinden de uzak kalmak durumunda kaldılar. İlerleyen zamanlarda göç kontrollü kaybettiği için illegal olarak ülkeye gelen göçmenler içinde pek çok yaptırım ve yasa ortaya çıkmıştı. İlk zamanlar göç eden erkeklere oranla kadınların sayısı azken zaman geçtikçe bu sayı artmaya başlamış ve kadın iş gücü talebi oluşmaya başlamıştır. Ortaya çıkan sorunlar arasında aile düzeninin bozulması meydana çıktı. Aile ile göçe onay çıktıktan sonra eğitim problemi ortaya çıktı. Bu sorunların çözülmesi de uzun bir zaman almıştır. Bunların yanında dini vecibelerini yerine getirmeleri için mescidin olmaması da insanların bulundukları bölgeye adapte olmalarını zorlaştırmıştır. Manevi açıdan yaşanan eksiklik dini anlamda derneklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. İlerleyen süreçte DİTİB'in Almanya'ya gelmesi ile dini noktada resmi kurumların olması bu konuda kolaylığın olmasını sağlamıştır. Göçün başladığı süreçten itibaren belli bir zaman içerisinde son bulması beklenirken tamda Nermin Abadan Unat'ın dediği gibi Bitmeyen bir göç haline gelmiştir. 1968 yılında beş yıllık kalkınma planı ile birlikte gönderilen Türklerin sayısı günümüzde 1 milyon üç yüz bini bulmuştur.

Kaynakça

- Abadan-Unat, Nermin. *Bitmeyen Göç*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Abadan-Unat, Nermin. *Yüz Yıllık Umut*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları, 2021.
- Acar, Erhan. “1960-1965 Döneminde Türkiye’den Almanya’ya İşçi Göçleri”. *TroyAcademy International Journal of Social Sciences* 8, (2023): 38-69.
- Ağaoğlu, Adalet. *Fikrimin İnce Gülü*. İstanbul: Everest Yayınları, 2015.
- Aslan, Ahmet. “Almanya’da İslam ve İslam’ın Kurumsal Temsili”. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 15 (2019): 1-40.
- Aydın, Fazıl. *Uluslararası İş Göçü Anlaşmaları*. Ankara: ÇASGEM Yayınları, 2014.
- Başbakanlık. *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl)*. Ankara: Başbakanlık Devlet Matbaası, 1963.
- Bodur, Hüsnü Ezber. “Ünver Günay ve Türk Din Sosyolojisi”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2009): 1-19.
- Börü, Mustafa Kerem ve Esat Daşdemir. “1963 -1977 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti’nin Uyguladığı Ekonomik Kalkınma Politikalarının Uzun Dönem Makro İktisadi Verileriyle Karşılaştırması”. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 8, no. 2 (2024): 87-111.
- Çakır, Serpil ve M. İnanç Özemekçi. “Nermin Abadan Unat”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 40 (2009): 31-41.

- Çil, Okan. “Asırlık Bir Çınar: Hocaların Hocası Nermin Abadan Unat”. *Gazete Duvar Kitap Dergisi* 225 (2023): 4-10.
- Çopuroğlu, Özge. “Göç Özel Sayı”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 22 (2017): 1279-1286.
- Danış, Didem. “Almanya Türkiye Arasındaki İşgücü Göçünün Altmışıncı Yılı Üzerine bir Değerlendirme: “İyi ki Buradayız!”. *Göç Araştırmaları Derneği*, 2021.
- Dertli, Osman. “Almanya’da Yaşayan Türk Göçmenlerin Çalışma Hayatına Dair Bazı Tespitler ve Çalışma Hayatının Türk Göçmenler Üzerinde Etkileri”. *Diyanet İlmi Dergi* 54, no. 1 (2018): 171-192.
- Doğan, Atilla. “Almanya’da Türk Göçü ve Türkçe Yayın Yapan Radyo- Televizyonlar”. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2008.
- Güngör, Özcan. “Amerika’da Türkler ve Türklerin Dini Kurumsallaşmaları Açısından Camiler”. *EKEV Akademi Dergisi* 47 (2011): 85-99.
- Güngör, Özcan. *Farklı Yönleriyle Hicret*. İstanbul: Siyer Akademi, 2022.
- Kabaş, Sedef. *Hayatını Seçen Kadın*. İstanbul: Doğan Kitapevi, 2010.
- Kılıçarslan, Ayten. *Almanya’da 1. ve 2. Nesil Türk Kadınları*. İstanbul: Türkevi Yayınları, 2012.
- Koç, Yıldırım. *Sendikacılık Tarihi*. Ankara: Türk-İş Eğitim Yayınları, 1998.
- Major, Patrick. *Behind the Berlin Wall*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- Manap, Çiğdem. “Almanya’daki Türk İşçiler Örneğinde Göç Anlatısının Bir Aracı Olarak Müzik”. *SDÜ Fen ve Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 57 (2022): 234-244.
- Mirdal, Gretty. *Nermin Abadan-Unat 80 Yaşında*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı Yayını III, Pelin Ofset Yayınevi, 2001.
- Özcan, Ela. “Çağdaş Göç Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme”. *İş ve Hayat* 2, no. 4 (2016): 183-215.
- Özdem, E. “Fatma Aliye, Halide Edip Adivar ve Nermin Abadan Unat’ın Eserlerinde Oryantalizmin Etkisi ve Kadın”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Sarıkaya, M. Emin, Sevimli, Maşite. “Din Sosyolojisi”. *Felsefe ve Din Bilimlerinde Güncel Akademik Eğilimler*. ed. Rukiye Aysun. İnan. 73-148. Ankara: Son Çağ Akademi Yayınları, 2022.
- Şimşek, Ayşenur. “Türkiye’de Uluslararası Göç Sürecinde Geride Kalan Kadınlar: 1960-1990 Denizli Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Tan, Nimet. “Okul Çağında Göç Eden Çocuk ve Gençler- Almanya ve Türkiye’deki Eğitim-Öğretim Modelleri”. *Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi* 3, no. 6 (2021): 82-99.
- Temizgüney, Firdevs. “Erzurum’dan Almanya’ya İşçi Göçleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi* (2017): 597-626.
- Ünver, Can. “Almanya’ya Türk İşgücü Göçü: Geçmişten Geleceğe Sorunlar, İmkânlar ve Fırsatlar”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* 45 (2003): 177-226.
- Üşür, Serpil ve Eser Köker. *Nermin Abadan-Unat 80 Yaşında*. Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Mezunları Vakfı Yayını III, Pelin Ofset Yayınevi, 2001.
- Yarahoğlu, Yusuf. “İki Dünya Bir Aile Sosyolojik Bir Değerlendirme”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2021): 73-80.
- Yıldız, Bekir. *Türkler Almanya’da*. İstanbul: Everest Yayınları, 2012.
- Yılmaz, M. “Yurtdışında 7,5 Milyon Türk Vatandaşı Yaşıyor”. <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/yurt-disinda-7-5-milyon-turk-vatandasi-yasiyor/3209684>, (Erişim Tarihi: 12.09.2024).